

SAEENWERKENDE MAATSCHAPPIJ
VOORUIT N° 1
HOOFDBUREAU

GARENMARKT, GENT

BROODFABRIEK

APOTHEKEN

Magazijn van Kleederen en Ellegebederen

KRUIDENIERSWAREN

Boter- en Kaashandel

KOLEN

SCHOEN- EN LEDERMAGAZIJN

TELEGRAFISCH ADRES:

VOORUIT, GENT

TELEFOON

92

Gent 4/1/14

L11-1

Monsieur

Le mouvement socialiste marche
pres-bien à Gand, mais la catholique
commence à s'organiser fortement
et à Orléans, c'est une note
virtuelle et plus redoutable encore.
Donc le journal Journal, ils en ont
parlent toujours de l'organisation de
la production, et le point protection
des travailleurs au moyen-âge, alors
que l'Eglise régnait sur presque tous
les peuples.
Donc notre littérature flamande n'existe
à ce sujet, nous ne connaissons rien
par ce que plusieurs ouvrages français
donnent, donc la question nous parait
trouver l'explication de l'organisation du
travail au moyen-âge et aussi le privilège
dont disposait l'Eglise et la manière
dont elle dominait les propriétés et ses peuples.
Ceci ne peut avoir été accessible, car
Comment expliquer alors la révolte terrible des
paysans et étudiants flamands non seulement
contre le noble mais aussi contre le prêtre
prêtre au 13 et 14 siècles?
Le prêtre: non par son rôle de l'un
ou plusieurs ouvrages traitant cette
question?
Les libéraux nous attaquent aussi et
disent que le bon de la culture de Mars et c.
est fort répétés. Non nous connaissons ceux
dont ces fameuses républiques que la bibliothèque
de la Berlin Universitätsbibliothek: A. Mars'sche Worttheorie
Exister! et le prêtre ou le ^{son} allemand encore
d'autres ouvrages concernant cette question?
Espérant recevoir votre réponse favorable
et prungh une vive remerciement d'avance et
vous saluons sincèrement

P. Anselm
Voort. Marché au 18

7026

Brieven aan Engels.**De briefwisseling tussen Edward Anseele en Friedrich Engels, 1890-91**

Michel Vermote, *Amsab-ISG* en Gerd Callesen, *redacteur MEGA*

In deze bijdrage worden een vijftal brieven die op termijn worden opgenomen in de wetenschappelijke historisch-kritische bronnenuitgave Marx/Engels Gesamtausgabe gepresenteerd en in hun context geplaatst. Het gaat om brieven uit de periode 1890-91 van de Gentse socialistische coming man Edward Anseele (1856-1938) aan Friedrich Engels (1820-1895), éminence grise van het marxisme. Ze refereren aan de Belgische context, maar werpen ook een licht op de situatie van de internationale socialistische arbeidersbeweging in die periode.

Aanleiding: een megaonderneming

In het kader van de wetenschappelijke historisch-kritische bronnenuitgave *Marx/Engels Gesamtausgabe (MEGA)* ⁽¹⁾ worden de publicaties, manuscripten en briefwisseling van Karl Marx (1818-1883) en Friedrich Engels (1820-1895) ter beschikking gesteld voor onderzoek. De eerste twaalf boekdelen van het initiële *MEGA*-project werden tussen 1927 en 1935 gepubliceerd. Daar deze eerste *MEGA* niet kon voortgezet worden en de vraag naar een kritisch-historische bronnenbenadering na 1945 zeker niet aan relevantie had ingeboet, werd een nieuwe start genomen. De verdere uitgave (*MEGA*²)

Eerste brief van Anseele aan Engels, 4 juli 1890 (Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam)

werd midden jaren 1960 aangevat en de eerste boekdelen werden in 1975 gepubliceerd. Ondertussen konden meer dan 50 volumina voorzien van annotaties en indexen worden voorgelegd. En het editiewerk wordt systematisch voortgezet.

Onlangs kreeg de Deens-Russische werkgroep die instaat voor de redactie van het 30e deel in de reeks 'Briefwisseling' zicht op een vijftal brieven/telegrammen van de Belgische socialist Edward Anseele aan Friedrich Engels.⁽²⁾ Slechts één daarvan wordt opgenomen in het volumen 1889-1890, waarvan de uitgave voorzien is voor 2006. Voor de overige brieven is de publicatiedatum onzeker. Vandaar het idee om de reeks brieven uit de periode 1890-1891 in deze bijdrage afzonderlijk te presenteren en te commentariëren. Ze refereren aan de Belgische context, maar werpen ook een licht op de situatie van de internationale socialistische arbeidersbeweging in die periode.

De antwoorden die Friedrich Engels naar Anseele stuurde, moeten we helaas missen. Het archief van Anseele is immers slechts gedeeltelijk bewaard gebleven.⁽³⁾ Het gros van de overgeleverde papieren betreft bovendien vooral de laatste periode van zijn rijk gevulde politieke leven. Over de aanzet van zijn merkwaardige politieke carrière zijn we eigenlijk nauwelijks gedocumenteerd. Wetenschappelijk biografisch onderzoek ontbreekt tot nu toe en Anseele heeft zijn eigen levensverhaal niet op schrift gesteld. Het is trouwens een vaststelling voor de Belgische socialistische beweging in het algemeen: het autobiografische genre werd er nauwelijks beoefend. In tegenstelling tot andere landen met een vergelijkbare ontwikkeling van de arbeidersbeweging, is het aanbod van autobiografisch werk van socialistische politici en vakbondsmensen hier relatief beperkt.

Vandaar het belang van primaire bronnen zoals de enkele brieven die een onbekend aspect belichten van de jonge Anseele die blijkbaar goed zijn internationale contacten verzorgde en daarbij terecht kwam bij Friedrich Engels, de éminence grise van het marxisme, die in 1895 zou overlijden. De briefwisseling met Anseele moet geplaatst worden in het kader van Engels' inspanningen om bij te dragen tot de ontwikkeling van een stratum van jonge socialisten - bedreven in het politieke en/of het theoretische werk - die in staat moesten zijn om de emancipatiestrijd van de arbeidersklasse voort te zetten. Uit de overgeleverde correspondentie weten we dat Engels veel aandacht schonk aan deze opdracht, vooral na de dood van Marx in 1883.⁽⁴⁾ Hij probeerde iedereen die hem om advies verzocht over allerlei onderwerpen van antwoord te dienen. Dit blijkt uit de brieven opgenomen in deze bijdrage. Ook een citaat uit een brief aan Laura Lafargue getuigt daarvan: "... a lot of people whom I never saw seem to have conspired to overwhelm me with letters, visits, inquiries, requests of all sorts ... Austrian student-clubs, a Viennese inquirer after 'truth' who wishes to know had he not better devour Hegel (better not, I replied), a Romanian socialist in propria persona, an unknown man from Berlin now in London etc, etc. ...".⁽⁵⁾

Edward Anseeles plaats in de (vroege) arbeidersbeweging

Voor een goed begrip lijkt het ons aangewezen om de correspondent van Engels te situeren en de Belgische historische context toe te lichten. Daarbij gaan we in het kader van deze bijdrage niet in op het gegeven dat de democratische beweging in België reeds voor het revolutiejaar 1848 een rol speelde en dat de ontluikende arbeidersbeweging actief participeerde in de Eerste Internationale.⁽⁶⁾

Het was trouwens in wat toen nog de Gentse afdeling van de Eerste Internationale werd genoemd dat Edward Anseele (1856-1938)⁽⁷⁾ zich in 1874 engageerde. Kort daarop, in 1877 was hij medeoprichter van de Vlaamse Socialistische Arbeiderspartij. In 1885 stond hij mee aan de wieg van de Belgische Werkliedenpartij (BWP). Hij hoorde ook tot de stichters van de coöperatie Vooruit (1881), waarvan hij in 1886 gerant werd en later ook voorzitter. Hij was de promotor van het Gentse coöperatieve model; vanuit de moederonderneming Vooruit werd in 1904 de eerste industriële productie-coöperatie geboren: de Samenwerkende Maatschappij De Verenigde Wevers die in 1910 onder impuls van Anseele werd omgevormd tot naamloze vennootschap. Drie jaar later stichtte hij in Gent de Belgische Bank van de Arbeid, eveneens een NV, die zou uitgroeien tot het sluitstuk van een klein socialistisch financieel en industrieel imperium.

Ook op het literaire en propagandistische vlak zat Anseele niet stil. Hij was stichter van de socialistische krant *Vooruit* (1884), journalist, vertaler en romancier.⁽⁸⁾ Op politiek gebied werd Anseele in 1894, als eerste Vlaamse socialist, verkozen tot parlementslid. Hij werd na de Eerste Wereldoorlog minister van Openbare Werken in de eerste regering met socialistische regeringsdeelname. Van 1925 tot 1927 was hij minister van Spoorwegen, Posterijen en Telegraaf. Op lokaal vlak deed hij in 1895 zijn intrede in de Gentse gemeenteraad. Tussen 1909 en 1933 was hij verscheidene jaren schepen, achtereenvolgens van Financiën, Haven en Regieën. Na de Eerste Wereldoorlog was hij ook een tijdlang plaatsvervangend burgemeester.

De val van de Belgische Bank van de Arbeid in 1934 luidde het einde van de politieke loopbaan van de bijna 80-jarige Anseele in. In 1936 was hij niet meer verkiesbaar voor een parlementair mandaat als gevolg van een uitspraak van een BWP-onderzoekscommissie betreffende de Bank van de Arbeid. Die wending op het einde van zijn carrière kon zijn populariteit bij de Gentse arbeidersbevolking nauwelijks aantasten. Bij zijn overlijden in februari 1938 werd massaal hulde gebracht aan Vader Anseele. Rond deze toen al legendarische figuur ontstond een echte volkscultus.

Omstreeks 1890 hebben we te maken met een 35-jarig aankomend politicus die de groeiende socialistische beweging in Gent vanuit de coöperatie Vooruit stevig in handen neemt.⁽⁹⁾ Hij was naast voorzitter van de coöperatie ook redacteur van de krant

Vooruit en vertegenwoordigde de Gentse federatie op nationaal niveau in de Algemene Raad van de BWP. Zijn veroordeling tengevolge van een emotionele oproep tot militaire ongehoorzaamheid tijdens de stakingsbeweging in 1886, bezorgde hem het aureool van martelaarschap en nationale bekendheid. Hij was een van de gezichten van de Belgische Werkliedenpartij waarvan hij de politieke lijn mee hielp bepalen. Zijn groeiende populariteit zou hem pas na de hervorming van het censitair kiesstelsel in 1894 politieke mandaten opleveren. Zijn onstuimige intrede in de Kamer van Volksvertegenwoordigers met vlijmscherpe toespraken zullen vanaf dan zijn naam en faam als 'volkstribuun' vestigen in en buiten de partij.

Engels' evaluatie van de internationale arbeidersbeweging in 1890

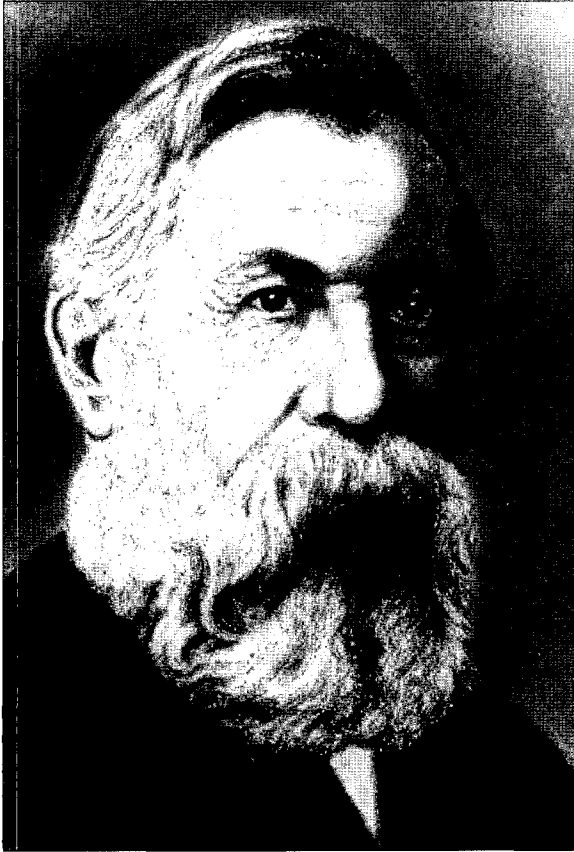
"Diese Kleinstaatler sind unser internationales Pech - machen enorme Ansprüche, wollen stets mit Glacéhandschuhen angefaßt sein, sich selbst aber jede Grobheit erlauben, fühlen sich immer zurückgesetzt, weil sie nicht immer erste Violine spielen können; aller Tuck und alle Schererei beim vorigen Kongreß, vorher und während, war nur durch sie verursacht, erst die Schweizer mit ihrer Illusion, die Possibilisten abspenstig machen zu können, dann die Brüsseler, darauf die Holländer." (F. Engels aan W. Liebknecht, 9 maart 1890) ⁽¹⁰⁾

Ansees prominente plaats binnen de BWP bleek ook uit het feit dat hij voor de partij aan beide internationale socialistische congressen in 1889 in Parijs deelnam. Terwijl het zogenaamde 'marxistische' congres nu algemeen beschouwd wordt als het stichtingscongres van de nieuwe, Tweede Internationale, was dit voor de tijdgenoten niet zo duidelijk.⁽¹¹⁾ In de socialistische arbeidersbeweging hadden zich twee tendensen ontwikkeld die het grondig oneens waren over de verdere ontwikkeling van het socialisme. In Frankrijk was de beweging rond Paul Brousse met de Fédération des Travailleurs Socialistes de France (FTSF) de dominerende kracht. Die partij stuurde al enkele jaren aan op internationale samenwerking en had daartoe al enkele congressen georganiseerd. Het laatste in Londen in 1888 kende een relatief succes met 122 vertegenwoordigers van vakverenigingen uit België, Denemarken, Frankrijk, Groot-Britannië, Italië en Nederland (de Duitse uitgesproken socialistische arbeidersorganisaties werden door de Britse vakverenigingen niet als bona fide aanzien). De organisatie van een volgend congres in Parijs in 1889 werd er opgedragen aan de FTSF. Die vond ondanks haar uitgesproken antimarxisme een partner in de Britse Social Democratic Federation (SDF) die zich tot het marxisme bekende.⁽¹²⁾ Ondanks de tegenstellingen ontwikkelden beide organisaties gelijklopende denkbeelden die als 'possibilistisch' werden omschreven. Voor hun 'politiek van het mogelijke', in samenwerking met de

radicale vleugel van liberale bourgeoispartijen, zochten FTSF en SDF internationale steun, die ze vooral vonden bij de vakverenigingen; de deelnemers aan de Londense conferentie van 1888 bijvoorbeeld (maar ook binnen die groep waren er meningsverschillen: de Britse TUC was voorlopig niet erg geïnteresseerd in internationale samenwerking...).

Daarmee kwamen ze tegenover Engels te staan. Die was van oordeel dat een samenwerking tussen de grote politieke arbeidersorganisaties in de drie Europese grootmachten, Frankrijk, Engeland en Duitsland, de absolute voorwaarde vormde voor de emancipatie van de arbeidersklasse. Of zoals hij het in een brief aan de Conseil Général van de Parti Ouvrier Français (POF) benadrukte: *“C'est votre grand compatriote Simon, qui, le premier, a prévu que l'alliance des trois grandes nations occidentales - France, Angleterre, Allemagne - est la première condition internationale de l'émancipation politique et sociale de toute l'Europe. Cette alliance, noyau de l'alliance européenne qui en finira à tout jamais avec les guerres de cabinets et de races, j'espère la voir accomplie par les prolétaires des trois nations.”*⁽¹³⁾ Het probleem met Engels' beoordeling van de situatie is dat de arbeidersbeweging net in die landen niet echt sterk stond: er waren in Frankrijk slechts enkele socialistische parlementsleden die dan nog twee of drie verschillende politieke strekkingen vertegenwoordigden. Groot-Brittannië telde ook maar een aantal Labour-kandidaten die op de kandidatenlijst van de Liberale Partij verkozen raakten. In Duitsland behaalde de sociaal-democratische partij weliswaar bijna 20 % van de stemmen, maar daarmee vertegenwoordigde ze nog steeds maar een minderheid van de arbeiders. Zelfs als we de vakbonden in aanmerking nemen, wordt dit algemeen beeld bevestigd. En dat terwijl in enkele kleinere landen de internationale arbeidersbeweging er wel in slaagde om grote delen van de arbeidersklasse te organiseren (het is niet de bedoeling om in het kader van deze bijdrage hier verder op in te gaan; het weze duidelijk dat de analyse van Engels op termijn problematisch was).

Voor Engels was het gevaar van een Europese oorlog een actuele dreiging die door de arbeidersbeweging moest worden tegengegaan. Een omvangrijke oorlog zou vele slachtoffers eisen en de vooruitgang van het socialisme tegenhouden. In dat verband stelde hij de rol van de arbeidersbeweging in de kleine landen in een negatief daglicht: zij waren niet in staat om een oorlog te verhinderen. In zijn inschatting van de situatie wilden die kleine naties een grotere rol spelen dan hen toekwam: *“Domela and his Dutchmen seem to stick to their new line. Another proof that the little nations can but play a secondary part in Socialist development, while they expect to be allowed to lead. The Belgians will never give up the idea that their central situation and neutrality give them the manifest destiny of being the central seat of the future International. [...] None of them can forget and will forget that at Paris the Germans and French led the way, and that they were not allowed to occupy the Congress with their pettifogging troubles. Never mind, there is a greater hope of French, Germans and English pulling together, and if the little babies get obstreperous nous en ferons cadeau aux possibilistes.”*⁽¹⁴⁾

Friedrich Engels (tekening Vladimir Dvoran)

Edward Ansele (foto C. vander Sypt)

Blijkbaar moesten vooral de Belgen Engels hebben dwarsgezet. Zij wisten zich steeds een belangrijke internationale rol aan te meten. Engels maakte daarbij wel het onderscheid tussen “*die alte Brüsseler Clique - Familie Brismée*” die volgens hem in de controverses van de Eerste Internationale was blijven steken, en de “*Flamänder*” die helaas niet de internationale politiek van de BWP bepaalden.⁽¹⁵⁾ Hij betreurde het dat: “*Anseele, der sonst so gut war*” het niet tot een breuk met de “*Brusselse Intriganten*” wilde laten komen.⁽¹⁶⁾ Engels hield er dus een positieve mening op na over Anseele.⁽¹⁷⁾ En de waardering was blijkbaar wederzijds. In 1895 was Anseele een van de weinige buitenlandse aanwezigen bij de crematie van Engels. Hij hield er ook een korte toespraak.⁽¹⁸⁾

Naast de BWP hadden ook andere socialistische partijen ervoor geopteerd beide internationale congressen in Parijs bij te wonen. Engels die zich actief had ingezet in de pogingen om de twee congressen te laten samengaan, volgde het verloop ervan met toenemende voldoening, omdat hij het ‘marxistisch’ congres als het meest succesvolle van de twee aanzag, in termen van het aantal deelnemers uit verschillende landen, terwijl de meerderheid op het ‘possibilistisch’ congres van Frankrijk en Groot-Brittannië afkomstig was.

Ook in de aanloop naar een volgend congres in Brussel zou hij alles in het werk stellen om het tot een fusie te laten komen.⁽¹⁹⁾ Ook hier had hij het moeilijk met de Belgen die hij van ‘possibilisme’ verdacht. Toch bleek dat binnen de BWP de krachten die streefden naar een eengemaakt internationaal congres de bovenhand zouden krijgen. Nadat het Trade Union Congres op zijn congres in Liverpool (1 - 6 september 1890) inging op de uitnodiging van de Belgische delegatie voor het congres in Brussel in 1891, kwam het tot een belangrijke principebeslissing. Engels mobiliseerde daarop zijn aanhang en hij slaagde erin om tijdens het SPD-congres in Halle in oktober 1890 een voorbereidende internationale conferentie te beleggen. Ook Anseele nam deel aan die bijeenkomst waarin de basis werd gelegd voor een gemeenschappelijk internationaal congres in 1891, zonder eventuele possibilistische bezwaren daartegen.

Na het congres van Parijs in 1889 - maar in feite onafhankelijk daarvan - kwam de internationale arbeidersbeweging tot een ontwikkeling die Engels tot een optimistische inschatting bracht van de verdere evolutie.

In Frankrijk kwam de ‘marxistische’ POF uit zijn isolement met de verkiezingen in het najaar 1889. Terwijl de FTSF zich in 1890 opsplijste, wist de POF zich te consolideren en zich in korte tijd te ontwikkelen tot de belangrijkste politieke kracht van de Franse arbeidersbeweging.

In Duitsland gaven verschillende grote stakingen in 1889 aanleiding tot een brede mobilisatie. De SPD groeide uit tot sterkste politieke partij (qua stemmenaantal ca. 20 %). Het ‘Sozialistengesetz’ had daarmee zijn onwerkzaamheid aangetoond en werd niet verlengd.

In Engeland kwamen de ongeschoolde arbeidskrachten in beweging, wat in 1889 de aanleiding was voor omvangrijke arbeidsconflicten waarin zich ook Eleanor Marx sterk engageerde. Dat was ook het geval voor de meidemonstraties van 1890 die uitgroeiden tot een massaal gebeuren (op 4 mei, namelijk de eerste zondag van mei. 1 Mei werd pas in juli 1889 als internationale strijddag gelanceerd door het internationaal socialistisch congres van Parijs). Daarop inhakend werd de Legal Eighth Hour and International Labour League opgericht, bedoeld als bundeling van de socialistische krachten in Groot-Brittannië (waar ze op termijn niet zou in slagen).

In de Verenigde Staten was met de Knights of Labor een omvangrijke organisatie met zowat 700.000 leden tot stand gekomen. Engels zag het als een teken van bewustwording van de Amerikaanse arbeiders die nu - vanuit de praktische ervaringen binnen de organisaties - eindelijk ook in staat moesten zijn de dogmatische socialistische groeperingen die tot dan toe de agenda bepaalden, aan de kant te zetten. In de briefwisseling van Engels uit die jaren (1889-91) komt deze opvatting duidelijk naar voor, hoewel een terugslag (onder meer in Groot-Brittannië bij de New Unions) in 1891 reeds merkbaar was.

Het Internationaal Socialistisch Congres van 1891 in Brussel was een succes voor de 'marxistische' strekking. Engels kon dus zonder probleem met Anseele corresponderen. Hij waardeerde hem blijkbaar; gaf vermoedelijk de voorkeur aan Anseeles politieke stellingname dan aan de meer radicale strekking binnen de Belgische arbeidersbeweging, en was - althans in die jaren - eerder voorstander van een vreedzame groei van de arbeidersbeweging dan van radicale actie. Zoals ook blijkt uit de reeds geciteerde brief aan Liebknecht van 9 maart 1890: "... wir [haben] für jetzt so friedfertig und gesetzlich wie möglich aufzutreten..."⁽²⁰⁾

De houding van Engels kan beslist niet zo eenvoudig bepaald worden, maar hij stond in die periode in het algemeen sceptisch tegenover radicale stromingen die zich toen in verschillende landen manifesteerden. De onderliggende reden daarvoor was zijn vrees voor een mogelijke oorlog en zijn gevolgen: "*Quant à la guerre, c'est pour moi l'éventualité la plus terrible [...] Mais une guerre où il y aura 10 à 15 millions de combattants, une dévastation inouïe, seulement pour le nourrir, une suppression forcée et universelle de notre mouvement, une recrudescence des chauvinismes dans tous les pays, et à la fin un affaiblissement dix fois pire qu'après 1815, une période de réaction basée sur l'inanition de tous les peuples saignés à blanc - tout cela contre le peu de chances qu'il y a que de cette guerre acharnée résulte une révolution - cela me fait horreur. Surtout pour notre mouvement en Allemagne qui serait terrassé, écrasé, éteint par la force, tandis que la paix nous donne la victoire presque certaine.*"⁽²¹⁾ Engels vreesde dat de radicale richtingen de haast zekere zege van het socialisme in gevaar zouden brengen. Een overwinning die hij in het komende decennium verwachtte. Vanaf eind jaren 1880 ontstonden inderdaad in verschillende landen tendensen die vaak als anarchistisch bestempeld werden, hoewel hun politiek niet zo

eenduidig was. De 'anarchisten' van Chicago waren er een voorbeeld van. Evenals de Parti Socialiste Révolutionnaire in België, of nog Ferdinand Domela Nieuwenhuis in Nederland die zich met zijn aanhangers in dezelfde richting bewoog. Daarnaast waren er ook de 'Jungen' in Duitsland, die zelfs een beroep deden op Engels' autoriteit, iets waartegen hij zich hevig verzette. Hij steunde daarentegen wel de linkse oppositie in Denemarken.

De Belgische context: de BWP en de strijd voor Algemeen Stemrecht

Naast de internationale context speelde ook de binnenlandse politieke situatie in België mee. De in 1885 opgerichte Belgische Werkliedenpartij speelde daarin een prominente rol. Zij maakte van de eis voor Algemeen Stemrecht haar belangrijkste strijdpunt.⁽²²⁾ Het ultieme actiemiddel daartoe was de algemene staking. Maar de interne discussie over de concrete inzet ervan zorgde voor onduidelijkheid. Aanvankelijk als toekomstig 'manoeuvre' gelanceerd, werd het door de radicale vleugel in de Waalse mijnbekkens aangegrepen als direct actiemiddel.

De nationale partijleiding probeerde te nuanceren en analyseerde de situatie vanuit de specificiteit van de diverse industrietakken: *"Le succès que l'idée de la grève générale avait acquis chez les mineurs était dû à la nature de leur travail et à leur grande misère. Leur détresse les disposait à toute entreprise désespérée. Puis, ils ne considéraient pas la grève générale comme une entreprise sans espoir. En effet, les mineurs, ainsi que les ouvriers extrayant la pierre, fabriquant la chaux et le fer, peuvent totalement ruiner l'industrie. La désertion des mines, l'extension des hauts fourneaux peuvent entraîner la perte de nombreux millions. Pour eux, il était donc clair que la grève générale aurait jeté la crainte parmi les industriels et les actionnaires et aurait engagé ceux-ci à réclamer du gouvernement le suffrage universel plutôt que de se laisser ruiner. Pour les districts houillers la tactique était praticable, mais la faute des mineurs consistait en ce qu'ils ne se rendaient pas compte de la situation des autres industries et des conditions dans lesquelles se trouvaient les ouvriers du restant du pays. Si une grève générale peut entraîner la ruine des maîtres des mines et des fourneaux, pour beaucoup d'autres industries elle peut être une occasion de se débarrasser de marchandises dont leur magasins sont bondés."*⁽²³⁾

De partijleiding stond op de rem met een rationele - marxistisch geïnspireerde - argumentatie gebaseerd op de regionale diversiteit. Maar de signalen die aanvankelijk uitgezonden werden waren ambig, en gaven aanleiding tot verschillende interpretaties.⁽²⁴⁾ De radicale vleugel onder leiding van Defuisseaux⁽²⁵⁾ kwam daarmee tegenover de meer gematigde nationale partijleiding te staan. Het tendensconflict zou in 1887 aanleiding geven tot de afscheuring van de Parti Socialiste Républicain (PSR) waarbij heel wat Waalse groepen aansloten. De BWP verloor een derde van haar aanhang aan de PSR die van bij zijn stichting propaganda voerde voor een directe algemene staking. Het revolutionaire avontuur zou twee jaar later eindigen in een ophefmakend assisen-

proces tegen de leiders van de stakingsbewegingen. Tijdens dit proces werd dag na dag duidelijker dat de Belgische staatsveiligheid een belangrijke rol speelde in de schoot van de PSR en verantwoordelijk was voor provocaties tijdens de door de partij afgekondigde algemene staking. De affaire groeide uit tot een politiek schandaal dat de katholieke regering in opspraak bracht. Alle beschuldigten werden ten slotte vrijgesproken.

De jonge BWP zou uiteindelijk versterkt uit deze episode komen. Ze slaagde erin de eenheid te herstellen en opnieuw aansluiting te vinden bij een belangrijk deel van wat ze als haar natuurlijke aanhang beschouwde in de Waalse mijnbekkens. Bovendien zag ze zich bevestigd in haar initieel standpunt met betrekking tot de algemene staking: het was een belangrijk middel in de strijd voor Algemeen Stemrecht, maar de aanwending ervan moest weloverwogen gebeuren en goed georganiseerd zijn.

Anseele was een van de protagonisten van deze visie.⁽²⁶⁾ Op het buitengewoon BWP-congres over de kwestie in augustus 1887 was hij erin geslaagd een resolutie in die zin goedgekeurd te krijgen. De algemene staking werd omschreven als: *“un puissant moyen pour forcer le gouvernement à accorder aux ouvriers le suffrage universel”*. Maar meteen werd eraan toegevoegd: *“une telle entreprise ne peut réussir qu’à la condition d’être sérieusement organisée”*.⁽²⁷⁾

Eveneens op voorstel van Anseele werd het principe aanvaard van de algemene staking die simultaan in andere landen zou losbarsten. Een duidelijke vlucht naar voor, die in combinatie met de bepalingen van de resolutie (*“goed georganiseerd”*) de praktische mogelijkheid van een algemene staking op de lange baan schoof.

De verdere uitbouw van goed gestructureerde organisaties was dus van primordiaal belang. Binnen dit concept speelden de socialistische coöperatieve vennootschappen een centrale rol. De succesvolle Gentse Samenwerkende Maatschappij Vooruit wees daarbij de weg. Een roekeloos stakingsavontuur mocht die realisaties niet op de helling zetten.⁽²⁸⁾

De campagne voor Algemeen Stemrecht kreeg een nieuw elan met de organisatie van een betoging in Brussel op 10 augustus 1890. Tachtigduizend manifestanten legden er de Eed van Sint-Gillis af. Ze zwoeren er: *“onophoudelijk te strijden tot de dag waarop het Belgische volk, door de instelling van het Algemeen Stemrecht een vaderland zou veroverd hebben”*. De beweging kreeg brede weerklank en zou er geleidelijk in slagen de publieke opinie te mobiliseren.⁽²⁹⁾

De aanzet voor verdere actie werd gegeven door een buitengewoon BWP-congres in september 1890. De afgevaardigden kwamen er tot de conclusie dat de grote vreedzame acties te weinig resultaten hadden opgeleverd, waarna het standpunt van de partij met betrekking tot het principe van de algemene staking werd bevestigd. Nieuw was de aanduiding van de korte termijn waarin het ultieme wapen zou worden ingezet: *“(le congrès...) décide qu’il y a lieu d’adopter le principe de la grève générale et d’inviter tous les groupes ouvriers et démocratiques à tout mettre en oeuvre pour la préparer à aussi brève échéance que possible et pour la faire réussir lorsqu’elle sera décidée”*.⁽³⁰⁾

De voorstanders van de algemene staking die afstel na uitstel wilden vermijden, hadden aanvankelijk aangedrongen op een voorbereidingsperiode van maximum één jaar. Anseele had daarop een voorbereidingstermijn voor Vlaanderen van twee à drie jaar bepleit. Hij wees daarbij op het groot verschil in economische ontwikkeling in Vlaanderen en Wallonië en tezelfdertijd op de moeilijkheden die daaruit voortkwamen voor een socialistische actie in Vlaanderen: “... *Quand les charbonniers font grève, celle-ci finie, ils rentrent dans les fosses. On trouve pas chez vous suffisamment d'hommes pour les remplacer. La situation contraire existe dans les villes où se trouvent les petites industries et où les grévistes sont facilement remplacés. Le stock de charbon est nul. Les capitalistes ont besoin du travail des mineurs. Chez nous, le stock des marchandises est si considérable qu'il peut couvrir toute la région charbonnière; chez vous les chômeurs n'existent pas; chez nous des milliers de chômeurs courent affamés dans les rues. On dit que les ouvriers flamands sont moins malheureux que les mineurs. Grave erreur! Leurs salaires sont inférieurs, et de beaucoup, à ceux des travailleurs des mines; le mineur a 24 francs par semaine, l'ouvrier gantois 16 à 17 francs. Nous disons qu'il est insensé d'entamer une campagne pareille sans argent et sans pain.*”⁽³¹⁾ Het discours van Anseele maakte indruk. Hoewel de vertegenwoordigers van de Waalse mijnbekkens een duidelijke datum voor de algemene staking hadden verwacht, zagen zij daar omwille van de eenheid van de beweging van af: “*Quelque douloureux que soit l'abandon de la date que les Borains demandent, je m'y rallie, parce que j'espère que ce sera dans un bref délai. Il faut maintenir l'union.*”⁽³²⁾ Anseele die de loyauteit van de Gentenaars tegenover de partij had onderstreept (“*quoi qu'il arrive*”) repliceerde daarop dat hij alles in het werk zou stellen opdat de staking toch binnen het jaar zou kunnen plaatsgrijpen. Het was duidelijk dat ondanks de interne discussie het ultieme wapen van de algemene staking in stelling werd gebracht.

De actie zou zich vanaf november 1890 kristalliseren rond het voorstel tot herziening van de kieswet, ingediend door de progressistische volksvertegenwoordiger Janson. De regering stemde er onder druk van de omstandigheden in toe om het voorstel in overweging te nemen, maar verder kwam het niet.

In die context werd het buitengewoon BWP-congres van april 1891 weer voor het probleem geplaatst van het uitvaardigen van de algemene staking. De klassieke opdeling tussen voor- en tegenstanders werd ook nu weer overbrugd door een compromis: geen onmiddellijke staking, maar de dag waarop het parlement de herziening van de kieswet uitdrukkelijk zou afwijzen, wordt de actie gelanceerd.

Uiteindelijk zouden de arbeiders op 1 mei 1891 de knoop zelf doorhakken en de beweging voor Algemeen Stemrecht in een stroomversnelling doen terechtkomen. In de Waalse mijnbekkens werd op die dag een solidariteitsactie met de stakingsbeweging in Westfalen gelanceerd. Een spontane staking waaraan al snel de eis ‘Algemeen Stemrecht’ werd gekoppeld. Het aantal stakers lag tussen de honderd- en de honderdvijftigduizend. Een aantal dat snel zou toenemen met de uitbreiding van de beweging tot de

metaalindustrie en ook tot Brussel en Gent waar de dokwerkers de beweging ondersteunden door hun weigering om 'vreemde' kolen te lossen.⁽³³⁾ De actie zette zich gedurende drie weken door. De BWP steunde de staking maar toen de regering toegaf en de kamercommissie op 20 mei het principe van de herziening van de grondwet aanvaardde, werd de beweging opgeschort.⁽³⁴⁾ Met deze overwinning bleek dat de radicale aanpak loonde. De radicale vleugel won daarmee aan invloed binnen de BWP en drukte op een nieuw congres van de BWP in februari 1892 de beslissing door om over te gaan tot de algemene staking indien de nieuwe wetgevende Kamer⁽³⁵⁾ het Algemeen Stemrecht zou verwerpen. Daarmee ging de partij nog verder dan voorheen; de regering werd voor de keuze geplaatst: Algemeen Stemrecht of algemene staking.

De besprekingen in de kamercommissie gelast met de voorstudie van de kieswijziging, bleven aanslepen en toen het principe van het Algemeen Stemrecht op 3 november 1892 werd afgewezen, leek een krachtproef onafwendbaar.

Op het congres van 2 en 3 april 1893 stuurde de gematigde tendens binnen de BWP nog aan op uitstel, maar toen het parlement op 11 april de commissie volgde in haar afwijzing van het principe van de politieke democratie, gaf de Algemene Raad van de BWP het bevel tot algemene werkstaking: *"Appel au Peuple. La Constituante a rejeté le suffrage universel. Le Peuple ne peut accepter cette décision. Le Conseil Général du Parti Ouvrier, confirmant ses déclarations précédentes, déclare qu'il y a lieu de recourir à la grève générale immédiate."*⁽³⁶⁾ De eerste door de BWP uitgeroepen politieke staking kende grote navolging, niet alleen in de mijnbekkens, maar ook in steden als Brussel, Gent⁽³⁷⁾ en Antwerpen. Op haar hoogtepunt mobiliseerde zij een kwart miljoen stakers. De reactie van de ordestrijdkrachten die geweld gebruikten tegen de massale betogingen, maakte de staking ook tot een van de bloedigste uit de geschiedenis van de arbeidersbeweging. Er vielen doden in Jolimont, Mons en Borgerhout. Daarmee nam de stakingsbeweging een dramatische wending en op 18 april aanvaardde de BWP het compromis van het Algemeen Meervoudig Stemrecht dat die dag ter vervanging van het cijns kiesstelsel door de Kamer werd goedgekeurd. De algemene staking werd dezelfde dag nog afgeblazen. De BWP zag de regeling als een eerste overwinning en kondigde meteen aan de strijd voor het Algemeen Stemrecht voort te zetten. Het zou nog meer dan twintig jaar duren voor ze die doelstelling gerealiseerd zag.

- (1) *Karl Marx/Friedrich Engels Gesamtausgabe*, vol. 1, Berlin, 1975. Voor een introductie bij het MEGA-project, zie: J. ROIAHN, Und sie bewegt sich doch! Die Fortsetzung der Arbeit an der MEGA unter dem Schirm der IMES. In: *Marx-Engels-Studien*, (1994)1, p. 5-31, meer bepaald p. 5-9; verschillende artikels in dit tijdschrift analyseren de inspanningen om de best mogelijke voorwaarden te creëren voor de nieuwe onderneming, zie bijvoorbeeld de artikels van R. DLUBEK in (1994)1 en M. HUNDT in 1995/1 en van dezelfde auteurs in *Beiträge zur Marx-Engels-Forschung*. Neue Folge 1992 and 1993; G. CALLESEN, A Scholarly MEGA Enterprise. In: *Brood & Rozen*, (2002)4, p. 76-89.
- (2) Er zijn verschillende biografieën van Engels gepubliceerd. De discussie over zijn rol in de ontwikkeling van het marxisme bereikte een nieuw hoogtepunt naar aanleiding van de 100e verjaardag van zijn overlijden in 1895, zie bijvoorbeeld *MEGA-Studien*, 1996/2 met de bijdragen van een conferentie in Wuppertal, 1995. Hoewel enigszins gedateerd blijft de biografie van Gustav Mayer een standaardreferentie: G. MAYER, *Friedrich Engels. Eine Biographie*, vol. 1-2, Den Haag, 1934. Het werk kende verschillende heruitgaven, de laatste editie dateert van 1975. Een Engelse versie werd in 1936 (Londen) gepubliceerd en in 1969 (New York) opnieuw uitgegeven.
- (3) Amsab-Instituut voor Sociale Geschiedenis, Archief nummer 60, Edward Anseele sr. & jr. Naar aanleiding van deze bijdrage werden diverse mogelijke zoekpistes nagetrokken naar de ontbrekende brieven van Engels. Helaas bleven die alle zonder resultaat.
- (4) Zoals blijkt uit zijn brief aan August Bebel op 30 April 1883, *Marx Engels Werke*, vol.36, Berlin 1967, p. 21-22.
- (5) Engels aan Laura Lafargue, 27 August 1889, *Karl Marx/Frederick Engels Collected Works*, vol. 48, London, 2001, p. 367/368.
- (6) Zie o.m. L. BERTRAND, *Histoire de la Démocratie & du Socialisme en Belgique depuis 1830*, Bruxelles, 1906-1907; J. GRANDJONC, *L'Atelier Démocratique*, Bruxelles (1846-1848). A la recherche d'un journal introuvable. In: *MEGA-Studien*, (1997)1, p. 79-110; *Documents relatifs aux militants Belges de L'Association Internationale des Travailleurs*. Correspondance 1865-1872. Textes réunis, établis et annotés par Daisy Eveline Devreese, Leuven/Brussel, 1986; D. DE WEERDT, *De Belgische socialistische arbeidersbeweging op zoek naar een eigen vorm 1872-1880*, Antwerpen, 1972.
- (7) G. VANSCHOENBEEK, Anseele Edward. In: *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, 1998; G. VANSCHOENBEEK, Anseele Edward. In: *Dictionnaire biographique des militants du mouvement ouvrier en Belgique*, 1995; G. VANSCHOENBEEK, Anseele Edward. In: *Nationaal Biografisch Woordenboek*, deel XIII, 1990. Zie ook: L. BERTRAND, *Edouard Anseele, sa vie, son oeuvre*, Brussel, 1925; L. VAN LAETHEM, *Doorheen het leven van Edward Anseele*, Brussel, 1931; P. KENIS, *Het leven van Edward Anseele*, Gent, 1948; G. DE BEUCKELAERE, *Een bijdrage tot de biografie van Edward Anseele tot 1894*, RUG, 1967.
- (8) Anseele stond in voor de vertaling van *Germinal* van Emile Zola dat in 1885 in feuilletonvorm verscheen in de krant *Vooruit*. Voorheen publiceerde hij zelf *Voor 't volk geofferd*, Gent, 1881 en *De Omwenteling van 1830*, Gent, 1882. Zijn toenemende politieke engagementen betekenden het einde van zijn literaire activiteiten; L. BERTRAND, *Edouard Anseele, sa vie, son oeuvre*, Bruxelles, 1925, p. 107.
- (9) G. VANSCHOENBEEK, *Novecento in Gent. De wortels van de sociaal-democratie in Vlaanderen*, Gent, 1995.
- (10) *Wilhelm Liebknecht Briefwechsel mit Karl Marx und Friedrich Engels - Quellen und Untersuchungen zur Geschichte der deutschen und österreichischen Arbeiterbewegung*, Band V, The Hague, 1963, p. 367.
- (11) In verband met de congressen van Parijs en de totstandkoming van internationale samenwerking tussen de verschillende arbeidersorganisaties, zie in het bijzonder: M. BÜRGI, *Die Anfänge der Zweiten Internationale. Positionen und Auseinandersetzungen 1889-1893 - Quellen und Studien zur Sozialgeschichte*, Band 16, Frankfurt/New York, 1996. We nemen zijn analyse over van de gedeeltelijke antagonistische ontwikkeling van de internationale arbeidersbeweging.
- (12) M. CRICK, *The History of the Social Democratic Federation*, Keele: Keele University Press, 1994, p. 58-59.
- (13) F. ENGELS, Au Conseil National du Parti Ouvrier Français. In: *Karl Marx/Friedrich Engels Gesamtausgabe (MEGA²)*, Erste Abteilung, Band 31, *Friedrich Engels: Werke, Artikel, Entwürfe Oktober 1886 bis Februar 1891*, Berlin, 2002, p. 287.
- (14) Friedrich Engels aan Laura Lafargue, 9 september 1889. In: *Friedrich Engels, Paul et Laura Lafargue Correspondance*, deuxième tome, Paris, 1956, p. 324.
- (15) Friedrich Engels an Wilhelm Liebknecht 16. april 1888. In: *Wilhelm Liebknecht Briefwechsel [...]*, Band V, p. 316 f.

- (16) Friedrich Engels' Briefwechsel mit Karl Kautsky - Quellen und Untersuchungen zur Geschichte der deutschen und österreichischen Arbeiterbewegung, Band I, Wien, 1955, p. 244.
- (17) Ondanks het feit dat Eleanor Marx hem haar minder gunstige indruk meegaf: "Anseële, as I told you, I talked with yesterday; I may be quite wrong, but I always fancy - I fancied the same at Paris last year - he rather fights shy of us, and he always looks like a man who hasn't a very good conscience about something or other." Eleanor Marx schreef dit vanop het SPD-congres in Halle 12-18 oktober 1890. Y. KAPP, *Eleanor Marx*, Volume II. *The Crowded Years (1884-1898)*, London, 1976, p. 408.
- (18) Y. KAPP, *Eleanor Marx* [...], p. 598. „Short speeches were made by... Sam Moore, Aveling, Liebknecht, Lafargue, Bebel, Anseële of Belgium and Van der Goes of Holland." Zie ook: Vooruit, 07/08/1895, p. 1: aankondiging van het overlijden van "Frederik" Engels, en Vooruit, 15/08/1895, met een kort verslag van de begrafenisplechtigheid in Londen, waarin melding van "de redevoering van Anseële in naam van de Belgische socialisten".
- (19) Alle publicaties van Engels betreffende die thematiek werden opgenomen in: *Karl Marx/Friedrich Engels Gesamtausgabe (MEGA²)*, Erste Abteilung, Band 31, *Friedrich Engels: Werke, Artikel, Entwürfe Oktober 1886 bis Februar 1891*, Berlin, 2002; terwijl zijn correspondentie uit die periode in: *Karl Marx/Friedrich Engels Werke (MEW)*, Band 37, Berlin, 1967 of in: *Karl Marx/Frederick Engels Collected Works (MECW)*, vol. 48 and 49, London, 2001, terug te vinden is.
- (20) *Wilhelm Liebknecht Briefwechsel, [...]*, Band V, p. 367.
- (21) Friedrich Engels aan Paul Lafargue, 25 maart 1889. In: *Friedrich Engels, Paul et Laura Lafargue, [...]*, deuxième tome, p. 226.
- (22) In België was een stelsel van cijnskiesrecht van toepassing: enkel wie (hoge) belastingen betaalde had recht op een politieke stem. Zie voor de algemene context: L. BERTRAND, *Histoire de la Démocratie [...]*; M. LIEBMAN, *Les Socialistes Belges 1885-1914. La révolte et l'organisation*, Bruxelles, 1979 en specifiek in verband met de strijd voor Algemeen Stemrecht: C. RENARD, *La conquête du suffrage universel en Belgique*, Bruxelles, 1966.
- (23) *La Grève Générale* - Rapport présenté par le Conseil Général du Parti Ouvrier, Gand, 1888, p. 5.
- (24) In een manifest ter voorbereiding van de manifestatie van 15 augustus 1886 werd verklaard dat men zich bij een verbod moest: "organiseren om onze eisen af te dwingen door een ander middel: de Algemene Staking". C. RENARD, *La conquête du suffrage universel en Belgique*, Bruxelles, 1966, p. 78, en ook: p. 84, voetnoot 20.
- (25) Alfred Defuisseaux (1846-1901): advocaat, organiseerde de mijnwerkers van de Borinage. Oprichter van de Parti Socialiste Républicain (1887) die opriep tot algemene staking en zich afscheurde van de BWP. Zou na het mislukken van dit radicaal avontuur terugkeren naar de BWP en er in 1894 een van de eerste volksverteenwoordigers van worden. Auteur van de ophefmakende *Volkscatechismus*, een propagandabrochure die in 1886 over het hele land verspreid werd op meer dan 200.000 exemplaren (in het Frans *Le Catéchisme du Peuple*, Bruxelles, 1886; en in Nederlandse vertaling *De groote Volkscatechismus*, Gent, 1886). Hij legde er in simpele vraag- en antwoordvorm de essentie van de strijd voor Algemeen Stemrecht uit. Het leverde hem een proces op waarin hij verantwoordelijk werd gesteld voor de onlusten van 1886 en een veroordeling tot twee maal zes maand gevangenisstraf.
- (26) In 1886 kwam de Gentse Coöperatie Vooruit de stakende mijnwerkers van de Borinage te hulp. Een feit dat propagandistisch grote weerklank kende.
- (27) *Le Peuple*, 16/08/1887, p. 1. Resolutie goedgekeurd in afwezigheid van de aanhangers van Defuisseaux die de zaal hadden verlaten na een procedure-incident.
- (28) De aanhangers van Defuisseaux formuleerden in dat verband zware kritiek op de rol van de coöperaties, C. RENARD, *La conquête [...]*, p. 88.
- (29) C. RENARD, *La conquête [...]*, p. 95.
- (30) *Le Peuple*, 15/09/1890, p. 1.
- (31) *Le Peuple*, 15/09/1890, p. 1.
- (32) *Le Peuple [...]*, Verklaring op het congres door Léon Defuisseaux, cf.: C. RENARD, *La conquête du suffrage universel en Belgique*, Bruxelles, 1966, p. 98.

- (33) Algemene werkstaking der Dokwerkers. In: *Vooruit*, 11/05/1891, p. 3/II. Zie in dit verband brieven 5 en 6 waarin Anseele de internationale solidariteit met de actie van de Gentse dokwerkers in mei 1891 via Engels probeert vorm te geven. De manier waarop hij die beweging stevig in de hand hield, illustreert de houding van Anseele tegenover de algemene staking. Toen ongewild ook in andere Gentse bedrijven stakingen uitbraken, pareerde Anseele die mogelijke uitbreiding met de organisatie van een referendum (onder de aangesloten leden) over de algemene staking. Dit leverde slechts een minderheid op voor onmiddellijke actie (1300 op 4100 stemmen): G. VANSCHOENBEEK, *Novecento in Gent [...]*, p. 29.
De staking bleef in Gent dus beperkt tot een solidariteitsactie van de dokwerkers.
- (34) Zie in verband met deze fase in de strijd om Algemeen Stemrecht: L. BERTRAND, *Histoire de la Démocratie [...]*, p. 475-478; L. DEFUISSEAU, *De Schanddaden van het Cijnskiestelsel*, Gent, 1891, p. 663-664.
- (35) De kieswet kan als onderdeel van de grondwet enkel gewijzigd worden door een nieuwe, daartoe opzettelijk verkozen Kamer.
- (36) *Le Peuple*, 12/04/1893, p. 1.
- (37) In Gent werd er na een beslissing van de BWP vanaf 13 april 1893 enthousiast gestaakt, in tegenstelling tot 1891 toen alleen de dokwerkers hun solidariteit betuigden met de stakende mijnwerkers (zie voetnoot 4 bij brief 5). Aanvankelijk waren er 10.000 stakers, een aantal dat zou aangroeien tot maximum 20.000 op 16 april. Massameetings en demonstraties trokken duizenden deelnemers. Na het uitvaardigen van een samenscholingsverbod werd de sfeer grimmiger. Er waren relletjes waarbij verschillende gewonden vielen en 12 personen werden aangehouden. Na het besluit van de Landelijke Raad van de BWP om de staking te beëindigen, werd het werk vanaf 19 april hervat. Diverse fabrieken weigerden evenwel stakers terug aan het werk te stellen. Ontmoediging bij de stakers om de bekomen resultaten leidde tot een ledenverlies bij de Socialistische Katoenbewerker, cf. W. STEENHAUT, *Stakingen te Gent 1872-1902*, Gent, 1970, p. 351 e.v.

Brief 1

Edward⁽¹⁾Anseele aan Friedrich Engels in London
Gent, Zaterdag, 4 juli 1890⁽²⁾
Gand 4/7/90

Monsieur,⁽³⁾

Le mouvement socialiste marche très bien à Gand,⁽⁴⁾ mais les catholiques⁽⁵⁾ commencent à s'organiser fortement et à [sic] Belgique, ce sont eux notre véritable et redoutable ennemi. Dans les journaux ils parlent toujours de l'organisation de la production, de la protection des travailleurs au moyen-âge, alors que l'Eglise régnait sur presque tous les peuples.

Dans notre littérature flamande rien n'existe à ce sujet, ne connaissez-vous pas un ou plusieurs ouvrages français sérieux dans lesquels nous pourrions trouver l'explication de l'organisation du travail au moyen-âge et aussi les privilèges dont disposait l'Eglise et la manière dont elle dominait des propriétés et ses peuples. Ce règne doit avoir été exécrable, car comment expliquer alors les révoltes terribles des paysans et citadins flamands non seulement contre les nobles mais aussi contre les prêtres au 13 et 14 siècles?⁽⁶⁾ Ne pourriez-vous pas nous donner le titre d'un ou plusieurs ouvrages traitant cette question?⁽⁷⁾

Les libéraux nous attaquent aussi et disent que la loi et la valeur de Marx a été cent fois réfutée.⁽⁸⁾ Nous ne connaissons concernant ces fameuses réfutations que la brochure de le [sic] Berliner ArbeiterBibliothek: Die Marx'sche Werththeorie von Fischer.⁽⁹⁾ Existe-t-il en français ou en allemand encore d'autres ouvrages concernant cette question?

Espérant recevoir une réponse favorable et prompte nous vous remercions d'avance et vous saluons sincèrement.

E. Anseele
Vooruit. Marché au fil.

- (1) Over de schrijfwijze van zijn voornaam was Anseele eerder pragmatisch. In de officiële documenten en de meeste publicaties staat 'Edouard' geschreven, maar naast deze officiële schrijfwijze komt ook 'Edward' en een enkele keer 'Eduard' voor. Gaandeweg zou de vernederlandste weergave meer ingang vinden. Voor zijn tijdgenoten was dit evenwel geen punt. Ze kenden hem veelal onder de populaire roepnaam 'Eedje'.
- (2) IISG, Marx-Engels-archief L 95. Met dank aan het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (Amsterdam) dat toestemming verleende voor de publicatie van de brieven.
- In zijn eerste brief richt Anseele zich tot Engels met een duidelijke vraag om informatie en met de bedoeling zijn bijdragen in de krant *Vooruit* te documenteren. Als autodidact ging hij bij Engels te rade voor een verruiming van zijn bibliografische kennis, in eerste instantie inzake de katholieke visie op de sociale kwestie. Daarnaast was er nog een precieze vraag over de marxistische waardetheorie. De directe aanleiding voor de brief aan Engels ligt trouwens in een reactie op een artikel van Anseele door de Gentse liberale krant *La Flandre Libérale*. Vanaf 7 juli gaat Anseele op de frontpagina van de *Vooruit* in een tiental bijdragen (tot 4 augustus 1890) een polemieek aan met de liberale krant over de marxistische waardetheorie onder de titel Wat is kapitaal? (Kaakslagen aan La Flandre. In: *Vooruit*, 01/07/1890, p.1/I-IV; Aan M.R. van de 'Flandre'. In: *Vooruit*, 07/07/1890, p.1/II-III; Antwoord aan M.R. uit de 'Flandre Libérale'. In: *Vooruit*, 19/07/1890, p.1/II-IV; De Theorie der Waarde. In: *Vooruit*, 22/07/1890, p.1/III-IV; Wat is kapitaal? In: *Vooruit*, 23/07/1890, p.1/III-IV; *Vooruit*, 24/07/1890, p.1/III-IV; *Vooruit*, 25/07/1890, p.1/II-III; *Vooruit*, 26/07/1890, p.1/II-IV; *Vooruit*, 28/07/1890, p.1/III-IV; *Vooruit*, 29/07/1890, p.2/I-II; *Vooruit*, 30/07/1890, p.2/I-III; *Vooruit*, 31/07/1890, p.2/I-III; *Vooruit*, 04/08/1890, p.1/II-IV). Zijn betoog is doorspekt met verwijzingen naar onder meer Adam Smith, Kleinwachter (*Grondslagen en Doel van het zogenaamd Wetenschappelijk Socialisme*), en Proudhon (*De ellende der wijsbegeerte*). Op geen enkele manier verwijst hij naar de documentaire bijdrage die Engels zou geleverd hebben. Dat blijkt ook praktisch onmogelijk geweest te zijn: uit een annotatie van Engels (die van 1 tot 26 juli op reis was in Noorwegen – cf. zijn brieven van juli tot september 1890 in *MEW*, vol.37 of *MECW*, vol.48) op het originele document kunnen we afleiden dat hij pas op 5 augustus een antwoord stuurde naar Anseele. *La Flandre Libérale* sluit uiteindelijk de discussie af omdat die misschien "wat al te wetenschappelijk is". (Exagérations socialistes. In: *La Flandre Libérale*, 19/06/1890, p.1/III-IV; 02/07/1890, p.1/III; 10/07/1890, p.1/II-IV; 24/07/1890, p.1/II-III).
- (3) Uit de afstandelijke aansprektitel "*Monsieur*" blijkt respect voor de theoreticus van het marxisme die een grote morele autoriteit uitstraalde. Die autoriteit was trouwens op expliciete wijze tot uiting gekomen naar aanleiding van de allereerste ontmoeting tussen Anseele en Engels in Londen in december 1888. Op de terugweg van het Internationaal Vakbondcongres in Londen bracht Anseele samen met zijn Gentse kompaan Edmond Van Beveren (1852-1897) een bezoek aan Friedrich Engels. Zij waren evenwel vergezeld door Adolphe Smith-Headingley, journalist en tolk op internationale congressen en zowat de go-between tussen de SDF en de possibilisten. In zijn artikelen nam hij duidelijk stelling tegen de aanhangers van Marx. Hij werd door Engels prompt de deur gewezen. Het onderhoud met de Gentse delegatie begon dus in elk geval met een valse noot. Friedrich Engels aan Paul Lafargue, 4 december 1888 en Friedrich Engels aan Sorge, 12 januari 1889. In: *MECW*, vol 48, Frederick Engels. Letters January 1887 July 1890, p. 239 en 252. Berichten in de Gentse socialistische krant *Vooruit* uit die periode wijzen op de goede relaties met de SDF: "Onze goede vriend N.W.Lee, secretaris van de wakkere SDF" die regelmatig berichten doorstuurde. (*Vooruit*, 05/12/1888, p.1).
- (4) Het is moeilijk om harde cijfers te geven omtrent de omvang van de Gentse socialistische beweging in die periode. Feit is dat de beweging in nauwelijks tien jaar (1885-95) uitgroeide tot een wijdvertakte massabeweging met duizenden leden die op de electorale steun kon rekenen van 2/3 van de arbeiderspopulatie. Ze stond trouwens aan de vooravond van een doorbraak (1893-96) voor zowel coöperatie (10.000 leden), vakbonden (12.000 leden) als mutualiteit (35.000 verzekerden). Cf. G. VANSCHOENBEEK, *Novecento in Gent [...]*, p. 67 en p.146. Zie ook: AVANTI, *Een terugblik. Proeve eener geschiedenis der Gentsche arbeidersbeweging gedurende de XIXe eeuw*, Gent, 1935, p.123 e.v. (*Strijd en uitbreiding*).
- (5) Met de verkiezingsoverwinning van 1884 kwam de katholieke partij in België aan de macht. Ze zou voor een periode van 30 jaar onafgebroken regeringspartij blijven en de belangrijkste tegenstander vormen in de democratische strijd voor Algemeen Stemrecht. De liberale partij verloor niet alleen een belangrijk gedeelte van haar rechtse kiezers maar had ook af te rekenen met de afscheuring van een progressieve vleugel. Cf. C. RENARD, *La conquête [...]*, p. 73.

- (6) Anseele refereert hier aan de toen gangbare denkbeelden van het corporatisme die in de periode van de Congressen van Luik (1886-1890) een belangrijk gegeven vormden in de katholieke benadering van de 'sociale kwestie'. De Gentse katholieke krant *Le Bien Public* was er een spreekbuis van en de politicus Georges Helleputte (1852-1925) wierp zich op als de belangrijkste verdediger van de christelijke en gemengde corporaties die patroons en werklieden verenigden en in staat geacht werden sociale confrontaties te ontzenuwen zonder de beroepsbelangen te schaden. Die denkbeelden genoten vooral bijval in Vlaanderen - waar men nog aanknoping vond met bestaande Ancien Régime-structuren - maar ze gingen voorbij aan de industriële realiteit en de proletarisering. Anseele zag het blijkbaar wel als een reële uitdaging en ging op zoek naar een documentair houvast om - via de krant *Vooruit* - deel te nemen aan het debat daaromtrent. Kort daarop, met de afkondiging van de encycliek *Rerum novarum* (in mei 1891), zou de christelijke arbeidersbeweging haar 'handvest' krijgen en als 'antisocialistische' beweging een zelfstandige ontwikkeling doormaken (zie E. GERARD, *De Christelijke Arbeidersbeweging in België 1891-1991*, deel I, Leuven, 1991, p. 62 e.v.). Deze algemene vraag van Anseele met betrekking tot de visie van de katholieken op de arbeidersorganisatie zou in juni-juli 1890 geen onmiddellijke weerslag krijgen in de krant *Vooruit*. Het is een thematiek die hem intens en nog lang zal bezighouden (zo blijkt uit de documentaire bundels in zijn archief en de vele geannoteerde publicaties in zijn bibliotheek).
- (7) Tot voor enkele decennia nog zagen marxistische historici in de middeleeuwse stedelijke opstanden de voorafspiegeling van de klassenstrijd. Zie ook: F. ENGELS, *Der deutsche Bauernkrieg*. In: *Karl Marx/Friedrich Engels Gesamtausgabe (MEGA²)*, Erste Abteilung, Band 10, Berlin, 1977. Voor een algemene benadering van de vraagstelling zie: G. BERINGS en M. CARLIER, *De Middeleeuwse revoltes*. In: *Morgen wordt het beter... Zeven Revoluties?* Brussel: UFSIA, 1989, p. 3-17. En: W. BLOCKMANS, *Revolutionaire mechanismen in Vlaanderen van de 13de tot de 16de eeuw*. In: *Tijdschrift voor Sociale Wetenschappen*, XIX(1974), p. 123-140. Daarin wordt aangegeven dat de Middeleeuwen geen revoluties in de ware betekenis hebben gekend. Wel zijn er talrijke opstanden geweest die voortsporen uit economische, sociale of politieke spanningen, maar geen enkele had de omverwerping van het bestaande sociaal-politieke systeem voor ogen. De objectieven waren minder hoog gegrepen. De resultaten, zo die al bereikt werden, waren navenant. En toch kunnen die revoltes in zekere zin als voorlopers beschouwd worden van de grote revoluties. Zo hebben ook de latere revolutionairen het aangevoeld. Er werd dikwijls verwezen naar de 'Middeleeuwse voorbeelden'.
- (8) *Exagérations socialistes*. In: *La Flandre Libérale*, 19/06/1890, p. 1/III-IV.
- (9) P. FISHER, *Die Marx'sche Werttheorie. Zur Einführung in das Studium von Marx*, Berliner Arbeiterbibliothek Heft 9 [I. Serie] 52 S., Berlin, 1889, herdruk 1890. Anseele kan die brochure gekend hebben van een korte maar zeer positieve recensie in *Der Sozialdemokrat*, London, nr. 6, 8 februari, p. 4. De brochure werd niet vertaald of gepubliceerd in België.

Brief 2

Edward Anseele aan Friedrich Engels in London
 Gent, Woensdag, 3 december 1890⁽¹⁾
 Gand 3/12/90

Mon cher Engels
 Londres

Je le [sic] écris de la plus haute nécessité de vous renseigner sur l'état actuel de la Belgique.

Vous savez qu'un grand mouvement à [sic] faveur du suffrage universel existe et a obligé la chambre de représentants de voter la prise en considération de la révision de la constitution.⁽²⁾ La discussion de la révision aura lieu au mois de février 1891, pensons-nous. Le mouvement est énorme; la bourgeoisie a peur et M. Giroul, député de Charleroi⁽³⁾, le plus grand bassin industriel du pays, avocat de toutes les grandes sociétés industrielles du pays de Charleroi, a dit à un reporteur de l'Étoile belge⁽⁴⁾, le journal le plus lu de toute la Belgique, que, si le suffrage universel est refusé et la grève générale proclamée, que le cens électoral et la royauté elle-même sombrera. Cette déclaration, venant d'une telle personne, a eu un roulisement, une influence énorme dans le pays. Nous avons adhéré à la grève générale parce que le mouvement en faveur de cette lutte suprême mais légale était général parmi les ouvriers des grands centres industriels et que nos membres - que nous avons consultés - sont certains que, si la grève éclate dans les Wallons⁽⁵⁾, que les grandes fabriques de Gand suivront. Bruxelles et Anvers s'étaient déjà, avant nous, déclarés favorables à la grève générale⁽⁶⁾, et nous [ne] pouvons pas, sous peine de mériter presque l'insulte de sacrifier la solidarité ouvrière à l'existence de nos coopératives, nous déclarer plus longtemps contre ou même neutre à un pareil mouvement.⁽⁷⁾

Nous croyons, et la plupart des journaux bourgeois sont d'accord là-dessus, que la révision sera votée et que nous n'aurons pas besoin de recourir à ce mouvement suprême. Si, contre l'attente de tout le monde, nous sommes contraints à la grève, nous le ferions avec fermeté.

Mais comme nous devons nous préparer à cette lutte, dans laquelle peuvent

sombrer nos institutions, le produit du travail de 20 ans de propagande et d'abnégation, comme elles peuvent tomber dans la débâcle les institutions qui aident nos ouvriers socialistes dans la lutte pour l'existence, nous avons pour suprême devoir de nous préparer fortement et de nous assurer que nous devons triompher.

Nous venons donc vous demander si vous ne connaissez personne à [sic] Angleterre ou dans un autre pays, qui voudrait nous prêter une bonne somme d'argent, 50 000,⁽⁸⁾ plus ou moins, à un intérêt raisonnable et contre bonne hypothèque. Notre généreux bailleur de fonds n'aurait rien à craindre pour son argent. Si nous perdons la lutte, cela veut dire, si nous n'avons pas le suffrage universel - les ouvriers rentrent au travail et nous continuerons notre coopérative, qui, maintenant, nous donne 30 000 frs. de bénéfice *net* par semestre. En quelques années nous pourrions facilement rembourser la somme prêtée. Nous le pourrions parce que l'exemple de solidarité et d'union de sacrifices pour la cause populaire aura plutôt fort augmenté le nombre de nos membres que de le diminuer.

Si nous gagnons, alors les membres afflueront en masse, nos bénéfices seront plus grands et nous pourrions facilement rembourser en un bref délai.⁽⁹⁾

Vous comprendrez, mon cher Engels, avec quelle impatience nous attendons votre réponse et que nous souhaitons de tout cœur, qu'elle soit vraiment favorable.

Si vous désirez encore d'autres renseignements, veuillez-vous les demander, nous sommes prêts à vous les donner.

Salutation sincère

E. Anseele

1) IISG, Marx-Engels-archief L 96.

(2) Cf. C. RENARD, *La conquête du suffrage universel en Belgique*, Bruxelles, 1966, p. 95 e.v.

(3) Giroul Lucien (1839-1917): volksvertegenwoordiger (1888-1892) voor de Liberale Partij, raadsman van belangrijke industriële ondernemingen in het bekken van Charleroi.

(4) Une Consultation. In: *L'Etoile belge*, vol. 41, nr. 330 - supplément (20 november 1890), p.3/I-III. Het dagblad van progressief liberale strekking ondersteunde de campagne voor Algemeen Stemrecht. In een interviewreeks publiceerde het het standpunt van verschillende prominente politici. Giroul toont zich geen principiële maar een pragmatische voorstander: de arbeiders maken zich volgens hem illusies, maar de beweging is niet meer tegen te houden. Een algemene staking zou de doodsteek kunnen betekenen voor de industrie (hij verwijst daarbij naar de evenementen van 1886) en zelfs de monarchie en het voortbestaan van het land in gevaar brengen.

L'Etoile belge werd opgericht in 1850 en bestond tot de Eerste Wereldoorlog. Oplagecijfer voor 1890 is niet bekend, maar het was inderdaad een van de toonaangevende kranten van het land in die periode. Zie: A. VERMEERSCH, *Répertoire de la presse bruxelloise - Repertorium van de Brusselse pers (1789-1914)*, Paris/Leuven, 1965, deel I, p. 251-252.

- (5) Cf. A. VERMEERSCH, *Répertoire [...]*.
- (6) De beslissingen van de BWP kwamen tot stand op druk bijgewoonde en geanimeerde nationale congressen die elkaar tijdens de campagne voor Algemeen Stemrecht snel opvolgden. Anseele verwijst hier wellicht naar de tactische opstelling van de Brusselse afgevaardigde Jean Volders op het BWP-congres van september 1890. Hoewel hij niet tot de hardliners behoorde, sprak hij zich uit voor de algemene staking; omdat een betoging in Brussel volgens hem niet meer mogelijk was en het erop aankwam: "*d'entrer dans une voie nouvelle et d'adopter une tactique plus énergique*", cf. M. LIEBMAN, *Les Socialistes Belges 1885-1914. La révolte et l'organisation*, Bruxelles, 1979, p. 90. Le Congrès du 14 Septembre. In: *Le Peuple*, 15/09/1890, p. 1-2/I-IV; Congres voor Algem. Stemrecht. In: *Vooruit*, 15/09/1890, p. 2/IV, p. 3/I-II.
- (7) Daarmee verantwoordt Anseele zich min of meer tegenover Engels voor zijn houding die overigens loyaal was tegenover de BWP. Engels was niet tegen het aanwenden van de algemene staking als actiemiddel in de klassenstrijd, maar hij was gekant tegen het onoordeelkundig gebruik van dit wapen, waarbij hij vooral dacht aan de gemakkelijke successen met een oproep op congressen. De beweging moest van onderuit groeien terwijl de partij de actie enkel kon kanaliseren en sturen. Hij had het dus moeilijk met de stakingsbewegingen in de Waalse steenkoolbekkens.
- "*C'est le danger, dans le pays à passé révolutionnaire, que toute nouvelle région envahie par le socialisme est tentée de faire la révolution dans les 24 heures. Il n'y a pas la moindre nécessité de les lancer, au contraire, il faut les retenir. Surtout les Wallons ne comprennent que l'émeute, où ils sont presque toujours battus. Voyez les luttes des mineurs belges* [noot van de Franse uitgever van de briefwisseling: le 1er mai avait été le signal d'une grève générale de 100.000 mineurs et métallurgistes belges]; *organisation nulle ou à peu près, impatience irrépressible, donc défaite sûre.*" Friedrich Engels aan Paul Lafargue, 19 mei 1891. In: *Friedrich Engels, Paul et Laura Lafargue Correspondance*, tome troisième, Paris, 1959, p. 54-55. Anseele komt eigenlijk dicht in de buurt van die visie wanneer hij verwijst naar de gevaren voor de eigen instellingen en de noodzaak om de algemene staking goed voor te bereiden. In de Belgische context toont hij zich veeleer een tactische voorstander.
- (8) Bedoeling van Anseeles schrijven is een onbevangen praktische vraag, waarbij hij de internationale solidariteit in de vorm van een hypothecaire lening probeert te gieten en dit contractueel en voorafgaand aan de staking. Het was een nieuwe benadering die geen positieve respons kreeg, noch van Engels, noch van de Duitse partijgenoten (We hebben niet kunnen verifiëren of de Britse vakbonden gecontacteerd werden). Anseele moet nochtans goede hoop hebben gehad op een positieve respons. Er was het spraakmakende en recente voorbeeld uit die tijd van de Londense dokstaking in 1889. De beweging werd gedragen door een brede solidariteitsactie vanuit Australië, die 30.000 pond opbracht en beslissend was voor de succesvolle afloop van het conflict. Een ander praktisch voorbeeld van het functioneren van internationale solidariteit kwam een jaar later naar aanleiding van een staking van de tabaksbewerkeren van Hamburg (zie voetnoot bij brief 3). Daarenboven was er voordien al de aanzienlijke solidariteitsbijdrage van arbeiders uit Gent, Brussel en Antwerpen naar aanleiding van de verkiezingscampagne van de SPD in februari 1890. Cf.: Internationale Solidarität. Aus Gent wird uns geschrieben. In: *Der Sozialdemokrat*, London, (18 januari 1890)3, p. 2; Wahlfond Quittung. In: *Der Sozialdemokrat*, London, (18 januari 1890)3, p. 4 (Gent, Brussel); (8 februari 1890)6, p. 4 (Antwerpen); (15 februari)7 (Brussel). Het was Anseele die het geld vanuit Gent doorstuurde naar de redactie van *Der Sozialdemokrat* op 11 januari 1890 (IISG, Sign. H 36).
- (9) Cf. G. VANSCHOENBEEK, *Novecento in Gent [...]*, p. 71-72.
- Het is moeilijk een juist beeld te krijgen van de coöperatieve omzetcijfers. De beweging was in 1890 in volle ontwikkeling waardoor een zeker optimisme gewettigd was. Als gevolg van een indrukwekkende groei lag het ledental rond de eeuwwisseling omtrent de 7000, het zou voor de Eerste Wereldoorlog maximaal 9000 bedragen (op een totaal van 40.000 Gentse gezinnen). Er werd ook een indrukwekkend patrimonium uitgebouwd en het Gentse model zou als succesformule worden uitgedragen. Cf. H. DEFOORT, *De Derde Arm. Socialisme en Coöperatie in Europa voor 1914*, UGent, doctoraatsverhandeling, 2002.

Brief 3

Paul Singer⁽¹⁾ aan Friedrich Engels in London
Berlijn, Woensdag, 10 december 1890⁽²⁾
Berlin 10.12.90.
Lindenstrasse 44

Lieber Engels!

Die Belgier hatten sich bereits, ebenfalls durch Anseele, an uns gewendet, und neben der Hypothek auch noch die Zusicherung verlangt, daß wir in unserer Parteipresse eine Sammlung für den belgischen Generalstreik eröffnen werden.

Gestern Abend haben wir die Sache beraten und einstimmig beschlossen beide Forderungen abzulehnen.

Den Generalstreik halten wir - weil unausführbar - für Blödsinn; in Belgien einen allgemeinen Streik in Szene setzen, heißt die Revolution proklamieren und was sich daran knüpft hast Du in Deinem Brief an Anseele vollkommen richtig geschildert.⁽³⁾

Die von den Freunden verlangte Sammlung können wir aus wirtschaftlichen und politischen Gründen nicht machen; die Hypothek können wir nicht geben, weil wir unsere Mittel nicht festlegen können, und außerdem, ganz gegen unseren Willen, bei der Hamburger Cigarrenarbeitersperrung⁽⁴⁾ stark in Mitleidenschaft gezogen werden. Also wir vermögen in dieser Sache nichts zu thun und wenn die Belgier auf unseren Rath hören, dann lassen sie den Plan hübsch fallen, derselbe muß zum Unheil der Bewegung ausschlagen. Einliegend den Anseeschen Brief;

mit herzlichen Grüßen

Dein Paul Singer

- (1) Paul Singer (1844-1911): werd in 1869 lid van de Sozialdemokratische Arbeiterpartei en militeerde actief in Berlijn. Een van de meest invloedrijke leden van de SPD. Lid van de Reichstag 1884 - 1911, sinds 1887 als fractievoorzitter, samen met August Bebel SPD-voorzitter 1890-1911. Voorzitter van de congressen van de Tweede Internationale in 1891, 1893, 1896 en 1907. Er is in verband met deze kwestie geen spoor terug te vinden in de SPD-archieven in het Archiv der sozialen Demokratie te Bonn van briefwisseling tussen de SPD en Anseele. Dit gedeelte van het SPD-archief is niet bewaard. Het IISG in Amsterdam bewaart een aantal brieven van Anseele in verschillende archieven, waaronder brieven (van hem) aan Wilhelm Liebknecht.
- (2) IISG, Marx-Engels-archief, L 5736. De brief van Engels als antwoord op het verzoek van Anseele (3 december 1890) ging verloren, maar deze brief van Singer geeft een indicatie van de opvolging door Engels. Daarom wordt hij opgenomen in deze presentatie.
- (3) De reactie van de SPD ligt volledig in de lijn van Engels' standpunt met betrekking tot de algemene staking. Dat was tenminste wat Engels werd medegedeeld.
- (4) In Hamburg was er van 23 november 1890 tot 13 maart 1891 een lock-out van de tabaksbewerkers (en de sigarenmakers). Zie: *Die Hamburger Gewerkschaften und deren Kämpfe von 1865 bis 1890*. Zusammengestellt, bearbeitet und herausgegeben von Heinrich Bürger. Hamburg 1899, p. 422-446. Er kwam een internationale solidariteitsactie op gang en ook vanuit België stuurden vakgenoten hun bijdrage: Gent 120,96 mark, Essen 8,06 mark, Antwerpen 7770,74 mark (De zetel van de Internationale Tabaksbewerkersassociatie was in Antwerpen gevestigd en de Engelse bijdragen werden via dit kanaal doorgestuurd). In vergelijking met andere landen betreft het evenwel aanzienlijke bedragen.

Brief 4

Edward Anseele aan Friedrich Engels in London
Gent, Dinsdag 17 maart 1891⁽¹⁾
Mon cher Engels,

Un bourgeois, philanthrope honnête⁽²⁾ me demande des renseignements sur les grandes cuisines économiques à Londres. Je sais qu'ils en existent [sic]; je crois même que l'Armée du Salut en a, ne pourriez-vous pas me donner ces renseignements, concernant prix de vente, des plats, leur contenu, le capital nécessaire pour monter de cuisines pareilles en grand?⁽³⁾

Merci d'avance et salutations sincères.

E. Anseele, Vooruit

Written to Salv. Army⁽⁴⁾
Head Quarters
24/3/91

No answer from S. A. - answered to
E.A. 3/4/91
Salv. Army Headquarters
Blackfriars (Bridge Street)

(1) IISG, Marx-Engels-archief, L 97.

(2) De (latere) contacten van Anseele in burgerlijke kringen blijken uit zijn archief en ook uit zijn gepubliceerde briefwisseling met Ernest Solvay, Belgisch grootindustriël: *Ernest Solvay & Edouard Anseele: Lettres sur le productivisme et le collectivisme*, Bruxelles, 1900. Solvay zou de socialistische beweging daadwerkelijk gaan steunen. Onder meer met de financiering van het Comité voor Arbeidersopvoeding in 1911; zie: E. VANDERVELDE, *Le Cinquantenaire du P.O.B. 1885-1935*, Bruxelles, 1936, p. 306-307.

(3) Het is niet duidelijk of de formule van de gaarkeukens die naar aanleiding van stakingen in die periode in ons land opduiken, effectief geïnspireerd is op het voorbeeld van het Leger des Heils. Het idee van de gaarkeukens zal in Gent door de socialistische beweging worden uitgewerkt. Tijdens de algemene staking voor Algemeen Stemrecht van 1913 werden zogenaamde 'communistiche' keukens ingericht in de verschillende BWP-wijkafdelingen. Het was een van de initiatieven van Anseele in het kader van een 'goede organisatie' van de algemene staking.

(4) De notities op het einde (in cursief) werden door Engels aangebracht op de originele brief. Zij tonen aan dat Engels ernstige pogingen deed om de gevraagde informatie te verkrijgen. Maar blijkbaar slaagde hij daar niet in. De archieven van het Leger des Heils werden grotendeels vernietigd tijdens de Tweede Wereldoorlog. In het Salvation Army International Heritage Center blijkt geen materiaal van voor 1950 bewaard gebleven. Er is zodoende geen spoor terug te vinden van de eventuele contacten met Frederick of Friedrich Engels.

Brief 5

Edward Anseele aan Julius Motteler in Londen
Gent, Zaterdag, 16 mei 1891⁽¹⁾

Gent, 16. Mei 1891

Telegramm

To Motteler⁽²⁾ 263 Strand Londen

Go immediately to engels [sic] with these please employ all your influence by burns⁽³⁾ to assist us material as much and as quick as possible in general strike dockers⁽⁴⁾

Anseele

- (1) IISG, Marx-Engels-archief, L 98. Dit telegram uit het Marx-Engels-archief was geadresseerd aan Julius Motteler met de duidelijke vraag om Engels te contacteren. Vandaar de opname ervan in deze bijdrage. Er zijn een aantal mogelijke verklaringen voor het feit dat Anseele het telegram naar Motteler stuurde en niet direct naar Engels. Geen enkele daarvan kan weliswaar steunen op een duidelijk bewijs; vandaar dat we geen uitsluitel geven daaromtrent. Vermelden we enkel dat Anseele contact had gehad met Motteler via de solidariteitsactie voor de Duitse verkiezingscampagne in januari 1889 (zie noot 8 bij brief 2).
- (2) Julius Motteler (1838-1907): textielarbeider, actief in de vroege arbeidersbeweging in Saksen. Lid van de Reichstag (1874-1878 en 1903-1907). Motteler was redactielid van het illegale partijblad *Der Sozialdemokrat* in Zürich (1880-1888) en Londen (1888-1890) en was een van de belangrijkste organisatoren van de clandestiene werking van de SPD in de periode van het 'Sozialistengesetz' (1878-1890). Engels' relatie tot Motteler was een beetje problematisch: enerzijds waardeerde hij zijn organisatorische vaardigheden, maar anderzijds had hij het moeilijk met zijn karakter (zie: Engels to Sorge, 29th May 1890, *MEGA*, vol. 49, p. 500-501). Motteler kon pas in 1901 terug naar Duitsland, na de afkondiging van een politieke amnestie. De redactie van *Der Sozialdemokrat* bevond zich in de gebouwen van de German Co-operative Publishing Co. Het telegram werd niet verstuurd naar dit adres, maar wellicht naar het privé-adres van Motteler. Het was de *Sozialdemokrat* die melding maakte van de solidariteitsacties naar aanleiding van de verkiezingscampagne van de SPD begin 1890 (zie brief 2, voetnoot 8). Anseele moet Motteler alleszins vanaf dan gekend hebben.
- (3) John Burns (1858-1943): machinetechnicus, actief lid van de SDF Verkozen in januari 1889 als lid van de London County Council. Een van de leiders van de Londense dokstaking van 1889. Hij speelde een beslissende rol in de ontwikkeling van het 'New Unionism': K. COATES & T. TOPHAM, *The History of the Transport and General Workers' Union*, I, p. 55-57, 60-61. Zijn contacten met Engels waren wisselvallig omdat het vertrouwen blijkbaar niet groot was (Engels to Sorge, 7th December 1889, *MECW*, p. 418).
- (4) Deze contactname met Engels kadert in de stakingsbeweging van mei 1891. Toen duizenden Waalse mijnwerkers in mei 1891 het werk neerlegden, besloten de Gentse socialisten - als eersten - om de nieuwe beweging voor *Algemeen Stemrecht te ondersteunen met een staking van de dokwerkers. Die actie moest het gevaar tegengaan dat "de Engelse kolen het wellukken van de strijd onzer mijnwerkers zou beletten"* (L. DEFUISSEAUX, *De Schanddaden van het Cijnskiestelsel*, Gent, 1891, p. 663). Toch maakt het telegram enkel expliciet melding van de vraag naar materiële hulp. Het gebrek aan verdere bronnen (het pamflet waarvan sprake in de volgende brief dd. 29 mei 1891) laat ons niet toe om na te gaan of de vraag van Anseele verder ging, in de richting van een boycot van het kolentransport.

Brief 6

Edward Anseele aan Friedrich Engels in London
Gent, Vrijdag, 29 mei 1891⁽¹⁾
Gand 29/5/91

Mon cher Engels

Mille fois merci des adresses envoyées.⁽²⁾

Des circulaires en anglais dont je vous envoie [sic] avec la présente une dizaine d'exemplaires - sont envoyées ce soir à toutes les adresses reçues.⁽³⁾

Nous espérons que cela produit quelque chose; car nos dockers en ont bien besoin.⁽⁴⁾

Si vous pouvez faire encore quelque chose - nous sommes si hardis de vous prier de vouloir bien le faire.

Le mouvement à [sic] Belgique monte très bien. Tout fait prévoir que nous aurons le suffrage universel en 1892 au plus tard et alors le mouvement prendra une extension colossale. Vous verrez.⁽⁵⁾

Espérant dans le succès de nos [sic] tentatives auprès des sociétés anglaises, nous vous remercions encore une fois et vous saluons.

E. Anseele

- (1) IISG, Marx-Engels-archief, L 99.
- (2) Het is niet bekend welke adressen Engels naar Anseele stuurde. We veronderstellen dat Anseele hem vroeg naar de adressen van Britse Trade Unions, met de bedoeling om hen aan te zetten tot solidariteit met de stakende dokwerkers. Een evidente poging vanuit de optiek van Anseele die er volgens Engels' getuigenis in slaagde om in 1889 de solidariteit vanuit België te organiseren naar aanleiding van de grote dokstaking in Londen. Zie: Engels aan Jules Guesde op 20 november 1889 (MECW, vol. 48, London, 2001, p. 412): *"When, during the [English] dock strike, we sent Anseele a telegram informing him that the employers were bringing in Belgian workmen, he immediately took the necessary action and his letters and telegrams [waarschijnlijk naar het stakingscomité] went a long way towards reviving the sometimes flagging spirits of the combatants."*
- (3) De omzendbrieven waarvan sprake konden niet teruggevonden worden. De facsimile reprint van alle congressdocumenten van de Tweede Internationale (zie: Congrès International Ouvrier Socialiste tenu à Bruxelles du 16 au 23 août 1891, vol. III, Genève, 1977) laat toe om de mogelijkheid uit te sluiten dat het zou gaan om circulaires in verband met het geplande internationaal socialistisch congres van Brussel. De context wijst duidelijk in de richting van een vraag naar solidariteit met de stakingsbeweging in Gent. Deze veronderstelling wordt ondersteund door de enkele vermeldingen in het blad van de socialistische dokwerkers van Gent. Er is in het juninummer sprake van een brief met steunbetuiging van de Londense Dockers Union ondertekend door secretaris Ben Tillet en voorzitter Tom Mann. Daarnaast is er de 25 frank steun "voor de strijdende dokwerkers" van James Keir-Hardie, woordvoerder van de Schotse mijnwerkersvakbond (in 1892 eerste onafhankelijk Labour-parlementslid). Solidariteit. In: *De Dokwerker – Orgaan uitsluitelijk aan de belangen van de dokwerkers gewijd*. (juni 1891)7, p.4/1.
- (4) Anseele refereert hier aan de gevolgen van de staking voor de Gentse dokwerkers. Toen op 20 mei het principe van de grondwetsherziening (en de herziening van de kieswet) door de Kamer van Volksvertegenwoordigers werd aanvaard, werd de stakingsactie door de nationale partijleiding afgeblazen. Maar de Gentse dokwerkers kwamen er niet zonder kleerscheuren vanaf: hun leider Frans Temmerman zou vervolgd worden en veroordeeld tot twee maanden gevangenisstraf. C. RENARD, *La conquête [...]*, p. 123 e.v. en W. STEENHAUT, *Stakingen te Gent 1872-1902*, Gent, 1970, p. 333 e.v.
- (5) Deze overoptimistische inschatting typeert de manier waarop Anseele de uitdagingen van de socialistische beweging tegemoet zag. Zijn voorspelling zou pas twee jaar na de door hem vooropgestelde datum - en dan nog slechts zeer gedeeltelijk - gerealiseerd worden met het compromis van het Algemeen Meervoudig Stemrecht. De eerste verkiezingen met Algemeen Stemrecht (voor mannen) zouden in België pas 28 jaar later, na de Eerste Wereldoorlog, plaatsgrijpen.